

MAGYAROK ÉS OROSZOK

I.

A demokratikus szellemben megújult magyar történetírásnak egyik legfontosabb feladata az lesz, hogy helyesbítse azt a hamis képet, amelyet a régi uralkodóosztályokat kiszolgáló történetírók alakítottak ki a magyar múltról. A legnagyobb mulasztások éppen Magyarországnak szomszédaihoz, a szláv világhoz való kapcsolatait illetően terhelik a hivatalos történetírókat és az ő nyomdokaikon haladó publicistákat. A magyar közvéleménybe a két világháború közötti időben ezer és ezer kiadványon keresztül igyekeztek beoltani azt a felfogást, hogy Magyarország számára a szomszédos szláv népek és azok leghatalmasabbika, az orosz nép, csak ellenség lehet és hogy ezért a magyar külpolitika feladata az, hogy a nyugati népeknél, elsősorban a németeknél keresen védelmet.

A kiegyezés korszakának németbarát publicistái és történészei a „pánszláv veszedelem“ rémét idézték fel újra, meg újra; a cárizmus bukása után viszont a „bolsevista veszély“-t állították elének. A magyar uralkodóosztályok elsősorban a habsburgi osztrák és később a hitleri német birodalomban találhattak támaszt a számukra veszélyes demokratikus áramlatokkal szemben. Így érthető, hogy a magyar múlt minden olyan eseményét, amely azt bizonyítja, hogy a magyarság a szláv-sággal barátságban is élhet, sőt a német veszély ellen a szláv-sággal és a többi keleteurópai népekkel keli összefognia, elhallgatták előlünk, így a magyar közvélemény a magyar múltról hamis képet kapott ezekben a sorsdöntő évtizedekben.

Hóman Bálint volt az, aki a legtöbb eszközzel terjesztette azt a felfogást, hogy „a magyar történelem tanulságai szerint a magyarságot mindig keletről fenyegeti a legnagyobb veszedelem“ és ez ellen a folyton visszatérő keleti veszedelem ellen a magyarságnak nyugati szomszédainál kell védelmet keresnie. Nála már valóságos monomániává válik ez a történet szemlélet.

Hóman hol bajor-lombard-magyar, hol német-római-birodalmi-magyar érdekközösséget emleget és azt állítja, hogy „az érdekközösség

kölcsönös felismerésén alapuló állandó jellegű külpolitikai kapcsolatot“, domináló „nyugati orientációt“ láthatunk a magyar külpolitikában az első árpádházi királyok óta, A keleti orientáció Hóman szerint irreális, legfeljebb epizódyszerűen bukkan fel a magyar történelem folyamán, viszont a német (s néha még az olasz) orientáció a hagyományos és reális magyar külpolitika. Csak természetes, hogy egy ilyen szemlélet mellett azok az igen fontos kapcsolatok, amelyek az Árpádház uralkodóit, a vegyesházi királyokat, az erdélyi fejedelmeket és a magyar szabadságküzdelmek vezéreit egy évezreden át a keleti hatalmakhoz, így az orosz világhoz is fűzték, teljesen elsikkadtak.

A demokratikus Magyarország történettrudósai és publicistái, köztük elsősorban Révai József, Juhász Nagy Sándor és Fogarasi Béla igen meggyőzően, ismételten rámutatták arra, hogy a magyar nép függetlenségi és szabadságtörekvéseinek sikere attól függ, hogy a magyar nép a némettség és a vele szövetségben álló magyar uralkodóosztályok eiben talál-e keleti szomszédai körében reális támaszt. Juhász Nagy Sándor az októberi forradalomról szóló könyvében kifejti, hogy a német-Habsburg-uralom négyszáz éve alatt a magyar nép igazi érdekeit képviselő „kuruc irányzat“ két irányban keresett támaszokat a némettség elleni küzdelemben. A függetlenségi politika képviselői nyugati és keleti szövetségeseket kerestek. Míg a nyugati szövetségnek Franciaország lett a tengelye, addig a keleti szövetségeseket a Magyarországgal szomszédos és a németséggel szembenálló népek: sorában keresték. E két szövetségi rendszer azonban nem állt ellentétben egymással, sőt a magyar függetlenségi mozgalmak legmetszelátóbb vezérei, egy II. Rákóczi Ferenc, egy Kossuth Lajos és egy Károlyi Mihály egységes szövetségi rendszerbe igyekeztek kovácsolni a némettség keleti és nyugati riválisait. Nem áll meg tehát az az unosuntalan hangoztatott történeti frázis, hogy a magyarság sorsközösségben áll a németséggel és, hogy az a körülmény, hogy Magyarország a nyugati kultúra tagjává vált, szükségkép azt jelenti, hogy Magyarországnak minden keleteurópai népnek ellenségévé kell válnia.

Igen kevesen voltak a magyar történészek között, akik ezzel a hamis hivatalos felfogással szemben hangoztatták azt, hogy Magyarország küzdelmeiben igen gyakran sorsközösségbe kapcsolódott össze a környező népekkel, így az orosz néppel is.

A magyarság már a honfoglalást megelőző időbeni érintkezésbe került az orosz nép legrégebb politikai szervezetével, a Kievi Nagyfejedelemséggel. Ez a kapcsolat hol békés, hol kevésbé békés volt és úgy látszik, kimerült abban, hogy a magyarok kereskedelmi kapcsolatba igyekeztek kerülni a kieviekkel, valamint kísérletet tettek arra is, hogy az egyes déloroszországi szláv törzseket adófizetőkként nydrjúk meg. A kietvi oroszok a magyarság számára éppoly kevésbé jelentettek komoly veszélyt, mint a magyarok az oroszok részére. Mindkét népnek közös ellenségei voltak a steppék keletről nyugat felé törő vad harcosai, a besenyők és a kunok. A magyarok a besenyő nyomás elől nyugat felé húzódva kísérletet tettek ugyan Kieiv megsarcolására, de aztán békésen tovább vonultak, megállapodva abban Kieiv uraival, hogy Galicián át zavartalanul Pannóniába vonulnak.

A magyarok és kieviek kapcsolatai a honfoglalás előtti időben még felderítésre várnak. Kétségtelenül sok közös kulturális vonás fog e kutatások során felszínre kerülni. Ferdinandy Mihály néhány találó, de csak skiccszerűen odavetett mondatával mutat rá arra a kétségtelen analógiára, amelyet az ősmagyarok és az ősoroszok kulturális helyzete felmutat. Világosabban látszik a kulturális, politikai és társadalmi helyzet hasonlósága a honfoglalás után. A magyarok és az oroszok a 10. és a 11. században ugyanazon sorsdöntő probléma előtt álltak, hogy hogyan kapcsolódjanak be a nyugati kultúrkörbe, milyen társadalmi, politikai és vallási reformokat hajtsanak végre ahhoz, hogy elkerüljék a hunok, besenyők és kazárok sorsát, a megsemmisülést, A két nép uralkodói ugyanabban az időbein vették fel a keresztségét és hajtották végre azokat a forradalmi jellegű társadalmi és kulturális reformokat, amelyek segítségével a két nép Európa tagjává vált. Wladimir kievi nagyfejedelem éppúgy, mint kortársa, István király, hajtotta végre a nagy átalakulást és mindkettő európai keresztény dinasztiába házasodott be.

Az a tény, hogy Keleteurópában Wladimir fejedelem és István király idejében két szilárdabb államalakulat jött létre, messzemenően befolyásolta ennek a tájéknak egész politikai sorsán A Duna völgyében s a délorosz síkságokon két erőközpont létesült, amelyek megakadályozták azt, hogy a két univerzalitásra törő császári hatalom, úgymint a németrómai császárság, valamint a bizánci császárság hatalmát erre a területre kiterjessze. Érthető, hogy a két új államalakulat uralkodói gyakran felismerték azt az érdekközösséget, amely őket egybefűzi.

„A kievi állam szempontjából Magyarország függetlensége kívánatos volt“, mert egyrészt gátat vetett a németek terjeszkedésének Dél-kelet-Európa felé, másrészt egy erős állam fennállása egyensúlyozta Kievet legfőbb ellenségének, Bizáncnak hatalmát“ — írja Fogarasi Béla.

Nem áll fenn tehát az az állítás, amelyet a németbarát és orosz-ellenes magyar történészek nem untak meg ismételni és amelyet egyes szláv írók (egy Palacky pld.) szintén magukénak vallottak, amely szerint a magyarság államalkotása a Duna-völgyében végzetes csapást mért volna a szlávokra és ezért a magyar-orosz ellentét örök időnemi adottság. Éppen az ellenkezője az igaz. A magyar honfoglalás megakadályozta a német terjeszkedést és egy dúravölgyi német birodalom létrejöttét, amely a nyugati szlávok pusztulását jelentette volna. A német terjeszkedés volt a közös veszély kezdetétől fogva és ezt a német „Drang nach Osten“ történészei és propagandistái (Rösler, Kaemmel és mások) már régen felismerték. A magyar és orosz politikai kapcsolatok hátterében tehát kezdettől fogva objektív adottságok állottak és ezért érthető, hogy minden ellenhatás ellenére az orosz-magyar együttműködés a két nép történeti folyamán mindig újra és újra felbukkan.

Mindkét nép európai mintára patrimoniális királysággá szerveződik. A két királyi dinasztia korán családi kapcsolatba is jut egymással, úgy az annak a jelte, hogy politikailag is egymásra kívántak támaszkodni. E családi kapcsolatokat kutatva, megtalálhatjuk a magyarországi orosz és az oroszországi magyar orientációs külpolitika előfutárát, a patrimoniális dinasztiák szövetkezését.

Az Árpádház és Rurik-dinasztia családi és politikai kapcsolatait Bölcs Jaroszláv kievi nagyfejedelem építette ki először tudatosan. Jaroszláv, aki István királyhoz hasonlóan megszilárdította országának politikai egységét, gondoskodott arról, hogy az európai dinasztiákkal való családi kapcsolatain révén is elősegítse politikai törekvéseit. Egyik lányát¹ I. Henrik francia király vette feleségül, a másikat a norvég király, a harmadikat Endre árpádházi herceg. Ezeknek a házasságoknak komoly külpolitikai következményei lettek, amikor István király halála után az agresszív német császári hatalom ellen Bölcs Jaroszláv irányításával orosz-magyar-francia dinasztiák fogtak össze.

István király utiódá, Orseolo Péter ugyanis alávetette magát a német császári hegemoniának és ő ellene szervezetit felkelést Jaroszláv veje, a kievi udvarban otthont talált Endre herceg. Jaroszláv az orosz fegy-

veresekkel támogatta Endrét, aki a Kárpátokon át keletről vonult be híveivel Magyarországra, ahol mindazok támogatták, akik az ország függetlenségét elveszejtő és az idegeneknek kedvező Péter uralma ellen lázadni akartok. Ugyanakkor Lotharingiában is lázadás tör ki a német császári uralom ellen, amelyet a francia I. Henrik, Jaroszláv másik veje támogat. Péter és a némeiek súlyos vereséget szenvednek és Endre orosz segítőcsapatai testőreivé válnak az új királynak, I. Endrének. Endre fivére, vetélytársa és utóda Béla, felesége, Kázmér lengyel herceg nővére útján szintén rokonságba került Jaroszlávval, lévén Kázmér Jaroszláv nővérének a férje. A németellenes keleti orientációjú politikát Béla, aki már I. Endre alatt¹ is nagy befolyással bírt a külpolitikára, képviselte a legrokonszenvesebben.

Lengyelország és a kievi Orosz Fejedelemség még a következő generáció alatt is a németellenes irányhoz húzó párt erőforrása volt. Béla fia, Géza, öccsét küldte Kievbe segítségért a német császárra támaszkodó Salamon ellen. Salamon és a császárbarát irány a küzdelemben elbukott és a Gézát segítő Szvjajroszláv fia: Géza utódjának, I. Lászlónak leányát vette el feleségül. Egyébként II. Géza magyar királynak is orosz nő volt a felesége, Eufrozina, Misztiszláv kievi nagyfejedelem leánya és az ő házasságukból származtak azután az Árpád-ház uralkodósarj ai. Unokájuk, II. Endre! (1188—1190) és utódai emeltek azután igényt d'inaszitikus alapon a halicsi és ladoméri fejedelemségre.

Mindezekből a kapcsolatokból világosan kitűnik, hogy már a patrimonialis királyság korában a német befolyásnak és hegemoniának kedvező pártokkal szembenálló személyek Magyarország keleti, szláv szomszédainál találtak támaszt. Az Árpádkor következő szakában azután a magyar dinasztia és az őket támogató nemesi, lovagi rétegeknek expanszív politikáját könnyítik meg ezek a családi kapcsolatok.

A III. Béla óta, úgyszólván az Árpád-ház kihalásáig olyan gyakran visszatérő halicsi hadjáratok, trónkövetelések ezekre a családi kapcsolatokra való hivatkozással történnek, de az árpád-házi dinasztia képtelen tartósan megvetni a lábát ezen a Kárpátoktól északkeletre fekvő területen.

Míg Kálmán királyt¹ csupán a rokoni kapcsolatok bírják rá arra, hogy az egyik fejedelmjelölt érdekében beavatkozzék a halicsi testvérharcokba, ő az első, aki magyar harcosokat küld át a Kárpátokon északkeletre (1099), addig III. Béla, az Árpádoknak és a Rurikoknak már a bizánci udvarban nevelkedett sarja, már tudatos terjeszkedési politikája eszközévé teszi a halicsi uralkodócsaládhoz való kapcsolatait.

Fiát, Endrét helyezi az elfoglalt ország trónjára, de sem Endre, sem az általa odaküldött Kálmánt herceg, „halicsi király“ nem tudják kezükben tartani a turbulens tartományt. 1255 után aztán abba is maradnak a halicsi hadjáratok és ezt az orosz tartományt azután már csak Nagy Lajos tudja egyesíteni néhány évre a magyar koronával a lengyel-magyar perszonálunió folyamán. Nagy Lajos magyar embert állított (orosz vajda címmel) a halicsi tartomány élére, ami azt! jelentette, hogy erre az orosz területre nehezedő lengyel feudális nyomás néhány évtizedre enyhül.

A német birodalom elleni szláv-magyar és szláv-orosz érdekközöségnek megfelelője Keleten a szlávok nomádjai elleni védekezés szükségessége mindkét népnél. A magyarokat elpusztítással fenyegető besenyők megsemmisítése a kievi orosz nagyfejedelemség érdeke. A kunok elleni harc is azonos problémák elé állította a két államot. Végül a mongolok hódítása a 13. és 14. században egyformán veszélyeztette a két népet.

Az oroszok, mint keletebbre fekvő és a mongol veszélynek jobban kitett terület, hosszabb időre kerültek mongol iga alá, míg Magyarországon a mongol uralom csak epizód volt. De mikor a moszkvai nagyfejedelmek alatt az orosz nép hősiessége véget ér és a mongol veszély megszűnik, akkor ismét közös ellenséggel kerülnek szembe úgy a magyarok, mint az oroszok: az ozmán törökökkel és a velük szövetségben lévő kievi tatárokkal. Az évszázadokig tartó párhuzamosan futó harcokban végülis egy a Nyugat által támogatott magyar-lengyel-orosz szövetség szabadította meg Magyarországot és Déioroszországot a közös ellenségtől. Az oroszok harca a tatárok ellen elsősorban Magyarországnak használt. A moszkvai nagyfejedelemség szabadította meg Európát és Magyarországot végleg a mongol veszélytől és ha nincs is közvetlen politikai kapcsolat a küzdelem eme századaiban Moszkva és Buda között, az érdekek párhuzamos volta még a török veszély megjelenése előtt is már nyilvánvaló a keleti támadóval szemben is.

A Kelet felé lekötött Oroszországot Mátyás király aktíve is be akarta vonni a nyugat felé offenzívában álló magyar külpolitika rendszerébe. Mátyás III. Frigyes Habsburg-uralkodóval állott háborúban; messzemenő külpolitikájának legfőbb keresztesítője az osztrák tartományoknak ez az ura volt, aki Lengyelország támogatására számíthatott. Ebben a helyzetben küldött Mátyás király követet III. Iván moszkvai nagyfejedelemehez, amelyben szövetséget ajánl Lengyelország és Litvánia ellen. Ez a szövetség létre is jön. Közös haditerv kérdéséről is levele-

zett a két uralkodó. Mátyás halála végetvetett ezeknek a terveknek s a közös hadjáratra nem került sor, de Mátyás így is elérte célját, mert Lengyelország izolálásával és diplomáciai bekerítésével azt passzívításra kényszerítette és így szabad keze volt néhány évig az osztrák ügyekben.

Mátyásnak ez a politikai közeledése Moszkvához, melyet éppúgy, mint az Árpádok és a Rurikok idegen gazdasági kapcsolatok felvétele kísért,- egyik lánczeme annak a külpolitikai vonalnak, amely az árpád'házi királyok keleti politikájától átvezet az erdélyi fejedelmek függetlenségi politikájához. Mátyás utódának, Ulászló magyar királynak Moszkvába küldött követsége is azt bizonyítja, hogy a magyar királyok érdeklődése a nagyfejedelemség iránt nem szűnt meg Mátyás halálával, de a törökök magyarországi megjelenése és a mohácsi katasztrófa a keleti politikában is teljesen új helyzetet teremtett.

A magyar rendek Mohács után azelőtt a választás előtt álltak, hogy válság közepette milyen külpolitikai orientációval mentsék meg Magyarország függetlenségéből azt, ami még menthető. A németcsászári csapatok és a török seregek Magyarországot hadszíntérré változtatták. A rendek véleménye megoszlott, voltak, akik a Habsburg-orientációt választották, mint kisebbik rosszat, míg mások,, a Zápolya-pártiak. a lengyel segítségben bíztak. A Habsburg-ellenes politika hívei azonban csakhamar belátták, hogy a lengyel szövetség nem nyújt kellő támogatást és ezért más keleti szövetségesek után néztek. Lassanként kialakul az állandóan manővrozó erdélyi politika, amely a törökkel való jóviszony fenntartása útján igyekszik megmenteni Keletmagyarország és Erdély függetlenségét.

A németellenes keleti orientációjú magyar külpolitika természetes kiegészítése, a francia-magyar együttműködés is jelentkezik már ebben az időben, Zápolya János és a többi Habsburg-ellenesek ama törekvéseiben, hogy a franciák támogatását elnyerjék.

Az új-kor elején a német¹ hegemonia-törekvések legerősebb gátja u I. Ferenc által megteremtett francia-török szövetség volt. Az erdélyi politikusok egyrésze számára ez a szövetség kedvező keretnek látszott. De a törökökkel való együttműködés természetesen nem volt öncélú. Erdély fejedelmei a törökök kiűzését és Magyarország szétszakított területeinek egyesítését is szem előtt tartották, mint célt. Ezeknél az erdélyi fejedelmeknél, azután a lengyel-erdélyi együttműködés gondolata lép előtérbe, az, aki a lengyel orientációt egészen az abszurdumig vitte, amikor is elhatározta, hogy Lengyelország megerősítése céljából a

moszkvai nagyfejedelemség katonai erejét fogja megtörni. Báthory — Szekfű Gyula felfogása szerint — a lengyel koronát azért fogadta el, hogy szövetséget nyerjen Magyarország felszabadítására a Habsburg és a török iga alól. Az a kerülő út, melyéi Báthory választott, hogy Budára eljusson, végül is elvezette az orosz hómezőkre, Pskow, Véli-kije Luki és Polock falaihoz, ahol magyar vért pocsékolt el irreális terveinek szolgálatában.

Báthoryt elgondolása Rettenetes Iván cárral állította szembe, aki a Balti-tenger mellett fekvő Livóniát igyekezett hatalmában tartani és ezzel egy, az orosz létevével teljesen megegyező reális politikát folytatni. Livónia ugyanis kapocs volt Nyugat-Európa és a moszkvai nagyfejedelemség között, kapu, melyen át Moszkva gazdaságilag és kulturálisan bekapcsolódhatott a Nyugat áramkörébe. A Balti-tengerpart szabadontartása biztosíthatta egyedül Oroszország szabad érintkezését Nyugateurópával, tette szabadabbá az utat a Moszkva felé igyekező nyugateurópai kereskedők és iparosok számára. Iván tehát nem mondott le erről a területről. A véres küzdelemben Báthory és a lengyelek céljukat nem érték el és a három hadjárat (1579, 1580 és 1581) eredménye igen sovány volt.

A békét 1582-ben kötötték meg és ez bizonyos presztízvesztést jelentett Moszkva részére, de Lengyelország sem lehetett megelégedve a hadjáratok eredményével. A Livóniáért folytatott harc mindkét államot meggyöngítette és elvonja attól a küzdelemtől, amely fontosabb lett volna és amelyben érdekeik párhuzamosan haladtak: a török és tatár elleni harccal. Báthory oroszellenes politikájával t'ehát éppen az ellenkezőjét érte el annak, mind amit eredetileg tervezett: a mohamedán-ság elleni harc megindulását.

Báthoryt távoli tervein kívül természetesen közeli politikai okok is az Ivánnal való harcra szorították, elsősorban a lengyel rendek állásfoglalása. Ezek az 1578-i varsói országgyűlésen úgy 'döntöttek, hogy nem a török szultánnak hűbérese, a krimi tatár khán ellen kell hadba szállni, hanem Iván ellen. Báthory engedett a rendek nyomásának és ezzel olyan útra tért, amely magyar szempontból helytelen volt. Hogy politikája a magyarok között mennyire népszerűtlen volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az Erdélyből Livóniába parancsolt magyar seregben napirenden voltak az elégedetlenségek, lázadászerű tüntetések és a civakodások a lengyel nemesekkel.,

Báthory hadjáratainak az volt¹ a tanulsága, hogy a törököt és tatár szövetségeseit nem lehet kiűzni Keleteunópából olyan politikával,

amely Moszkva ellen irányul. Amikor végre sikerült megteremteni a török- és tatárellenes orosz-magyar-lengyel katonai együttműködést, Nagy Péier cár és Szobieszky király idején, akkor szabadult fel Buda és Magyarország végleg a török iga alól.

A Báthory politikája folytán válságba jutott Erdély helyzete, Bocskay és Bethlen klasszikus egyensúlyozó taktikája útján szilárdul meg ismét. Bethlen Gábor Északon és Nyugaton keres szövetségeseket a Habsburgok ellen. A lengyelek egy Habsburg-barát katolikus király mögött sorakoztak fel a harmincéves háború első évtizedében. Bethlen a vezető protestáns hatalomra, Svédországra támaszkodik ebben az időben és így szembekerül a Svédországgal háborúban álló lengyelekkel. Maga Gusztáv Adolf igyekszik Bethlent? követei útján Lengyelország elkn aktivizálni. Bethlen azonban nem akar a svédek vak eszköze lenni és egy szélesebb körű lengyeleHenes szövetség kiépítésére gondol, amelyben Erdély minit egyenrangú fél vesz részt. így jut arra a gondolatra, hogy Oroszországgal szövetkezzenek. Bethlen követi Konstantinápolyban jóviszonyt tartanak fenn Romanov Mihály cár követivel és a konstantinápolyi görög patriarchával és ezek közvetítésével akarja Bethlen létrehozni a református-görögkeleti szövetséget, a Habsburgok felé hajló katolikus lengyel királyság ellen. Bethlen kon&tiarstinápolyi követi tevékenységével azonban nem volt megelégedve és ezért két franciát, Rousselt és Talleyrandot küldi Konstantinápolyon át Moszkvába és Svédországba, teljhatalommal felruházva abból a célból, hogy szövetséget kössenek a lengyel király megtámadására. A követek megbízatása a két riválist, Oroszországot és Svédországot kibékíteni és Egy frontba állítani. A Porta beleegyezik Erdély és Moszkva szövetségébe, amikor azonban a franciák Moszkvába érnek (1630 június), Bethlen Gábor már halott.

Az Anjou-dinasztia kihalása óta kevés alkalom volt arra, hogy Magyarország szuverén független külpolitikát folytathasson. Figyelemreméltó, hogy az a két államférfi, aki ezekben a századokban a legszuverénebb és legsikeresebb módon tudta a magyar külpolitika hajóját vezetni, Mátyás király és Bethlen Gábor egyaránt tudatában volt annak, hogy az orosz állammal való együttműködés a sikeres magyar külpolitikának milyen fontos elemei.

Különös inteirmezzót alkot II. Rákóczi György keleti politikája, a harmincéves háború évtizedben. Ez az erdélyi fejedelem kihasználva azt, hogy a török hatalom gyengesége bizonyos hatalmpolitikai vákuumot hozott létre a keleteurópai térségben, ambiciózus tervekbe

fog és a Lengyelország és Déloroszország feletti hatalomra tör, de nem követi Bethleni Moszkvára támaszkodó politikáját, hanem ehelyett a lengyel uralom ellen fellázadt ukrán kozákságra támaszkodik.

Az ukrán parasztság és kozákság Chmielnickij kozák hetman vezetése alatt 1648-ban szabadságharcba kezd a lengyei urak ellen. A heíman és kozákjai eleinte az orosz cásra támaszkodnak, de azután a svéd király felé fordulnak. Moszkva erre kikapcsolódott a lengyel-ellenes akcióból és így amikor II. Rákóczi György a kozákok hívásának eleget téve beavatkozik a lengyel ügyekbe, meglehetősen izoláltan állt külpolitikailag.

Hosszú ideig tartottak a tárgyalások a hetman és Rákóczi György között, míg végül 10.000 kozák jött az erdélyi fejedelem segítségére, hogy támogassa őt északi hódító hadjáratában. Alexej cár óvta Rákóczit a hadjárattól, de az elutasította a figyelmeztetést és 1657-ben benyomult Lengyelországba. A svédek, erdélyiek és kozákok bevonultak ugyan Varsóba, de a szultán a Lengyelország felosztását ellenző Mazarin biztatására megkezdte a lengyel király támogatását, ami a kellő előkészítés nélkül megkezdett hadjáratot Rákóczi György szempontjából végzetes kimenetelűvé tette. Rákóczi azon elgondolása, hogy Erdélyt egy középkelet európai nagyhatalom magjává teszi, elbukott. A magára maradt erdélyi fejedelem — a svédek a dán háború ürügye alatt visszavonultak — nem engedett annak a török felszólításnak, hogy vonja vissza hadait és ez pusztulását okozta. A szultán biztatására a krimi tatár khán fegyveresen megtámadta, a kozákok gazdag zsákmányukkal a közeledő tatárok elől elvonultak és az erdélyi sereget, amelyet Kemény János vezetett, a tatárok teljesen bekerítik és legyőzik. Mintegy 10.000 ember került ekkor tatár rabságba: Kemény János és a főemberek a khán székhelyén raboskodniak a krím-félszigeti Baghcsé-szarajbam.

A Mazarin által támogatott török és tatár akció azonban egyik utolsó fellobbanása volt a délkelet európai török uralomnak. A török hegemonia katonai alapjai megrendültek már ebben az időben, az 1677—78-iki oroszországi harcok nagyon ígéretesen megmutatták a janicsársereg erőtlenségét. Ebben az időben kezdenek a török végleges kiűzéséről beszélni Magyarországon, Bécsben, Varsóban és Moszkvában. A törökellenes harcban Habsburg Lipót a magyarok teljes támogatására számított és így nem véletlen, hogy 1683- és 1684-ben Lipót a Lengyelország és Velence között létrejövő törökellenes szövetségben mint magyar király szerepel. Lipót és a lengyel király megállapodtak abban is, hogy Oroszországot is bevonják a szövetségbe. A megegyezés csak-

hamar létrejött? és ezzel a török hatalom órái a Balkán-félszigettől északra fekvő térségekben meg voltak számlálva. Ezzel megvalósult az a terv, amelyet a magyar Verancsics Antal már 1537-ben javasolt Miksa császárnak: hadjáratot' kell indítani a török elleni, amelyben a főszerep Oroszországot illetné.

A pápai diplomácia akkor igen nagy súlyt fektetett a magyar-lengyel-orosz együttműködésre. Bounvisi, a kuriális diplomata a Krim-félsziget elfoglalására biztatja Moszkvát. Lipót maga csak akkor feküdt bele teljes energiával a nem nagy kedvvel folytatott török háborúba, amikor megtörtént az oroszok csatlakozása. Lengyelországban is óriási volt a lelkesedés arra a hírre; hogy Moszkva belépett a törökellenes ligába.

1687-ben, amikor Magyarorszáért már folyt a döntő harc, egy 200.000 főnyi orosz hadsereg indult a törökök szövetségesei, a tatárok ellen. Ez a hadjárat, valamint az 1689-iki igen sok véráldozatába került az oroszoknak és sokban hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországot meg leherett szabadítani a török igtától. Oroszország számára közvetlen hatalmi növekedést csak akkor hozott a háború, amikor maga Nagy Péter indít háborút a török ellen 1691-beni. Hadjáratának célja Azov várának elfoglalása volt.

Nagy Péter sikerei némi visszahatással voltak Lipót politikájára, amennyiben Bécsben bizonyos aggodalommal kezelték Nagy Péter törekvéseit. Ez az aggodalom tükröződik a szövetséget megerősítő 1697-i szerződésben is. Azov végül is orosz kézre jut, az oroszok megverik a török flottát, Péter tehát teljesítette a szerződésben vállalt kötelezettségét. A magyar felszabadító hadjárat a zentai csatával végétéi“ és a törökök békét kérniek. Péter érdekeli azt kívánták volna, hogy folytassák a háborút, mert' Keres az azovi öböl bejáratánál még török kézben volt, Lipótnak és a lengyeleknek azonban nem állt érdekükben a háborút folytatni és ezért béketárgyalásokat kezdenek a törökkel Karlócán. Ez az első nemzetközi kongresszus, ahol Oroszország a nyugati nagyhatalmakkal egyenrangú félként vesz részt. Lipót diplomáciája ezen a kongresszuson erősen orosz- és magyarellenesnek bizonyult. Lipót nemcsak hogy magyar követet nem küldött a Magyarország sorsát eldöntő kongresszusra, hanem mint német-római császár írja alá a békeszerződést, amelyben csak császári alattvalókról és területekről van szó. Ugyanakkor kiküldöttei az orosz követelésekkel is folytonosan szembeszálltak. Ennek azután az lett a következményi, hogy Nagy Péter

a szultánnal külön békét kötött, külön tárgyalásokon Konstantinápolyban, s így Azovot megtarthatta.

Nagy Pétert azonban ezek a tapasztalatai a Habsburg császár hátlanságával és féltékenységével kapcsolatban meglehetősen Bécs ellenes irányba hangolták. Péternek Bécs iránti bizalmatlanságát még fokozta az is, hogy közeledését a kuruc-fejfelkelés idején Bécs elutasította. A felkelés folyamán azután meg is szakadt Péter diplomáciai kapcsolata a császárvárossal.

A törökök kiűzése után a magyar nép túrhetetlen német elnyomás alá került. A idegen elnyomás egy frontba tömörítette a kiváltságos és a jogtalan osztályokat? és a nemzeti! felkelés vezére az erdélyi fejedelmek örököse, II. Rákóczi Ferenc lett.

Rákóczi, mielőtt a felkelés élére állt, nagystílu diplomáciai tevékenységbe kezdett. A Habsburgok minden riválisával érintkezést keresett, a franciákkal, svédekkel, lengyelekkel és oroszokkal egyaránt. Rákóczi külpolitikai koncepciójára éles fényt vetnek azok a gondolatok, amelyeket Nagy Péter cárhoz intézett levelei tartalmaznak. Első levelét még 1703-ban írta és ebben arról ír a cárnak, hogy a magyar királyság összes népei készek fegyvert fogni „a népek szabadságának főellensége, a német császár ellen“. E levélben megcsillant Rákóczi külpolitikájának alapgondolata is, amely szerint Magyarország pusztulása Keleturópa többi népeire nézve is végzetes lenne, mert „a németnek kiapadhatatlan étvágya van“. Levelében fehéat rámutat az orosz-magyar érdekközösségre a német hódítási törekvés elleni küzdelemben. A fejedelem e levelébeni (amelynek közlését Illés Bélának köszönhetjük, ki a leningrádi Hadtörténelmi Múzeum okmánytárának eme kincseit hozzáférhetővé tette a magyar nagyközönség számára) az érdekközösségre való hivatkozással tiszteket, fegyvert és pénzsegít.séget kér a cártól,

Rendkívül érdekes értekezésünk témája szempontjából egy 1706-ban írott levél, amelyben a magyar szabadsághős kifejtü, hogy Magyarországnak az a hivatása, hogy nyugati előörse legyen a nemeitek hódításvágya ellen védekező keleturópai népeknek. Rákóczi leveléből kitünik, hogy a szabadságharc előtti időszak utolsó nagy magyar külpolitikusa tisztában volt azzal, hogy Keleturópa népeinek össze kell fogniuk a német veszély ellen és, hogy ebben az összefogásban Oroszországnak igen fontos szerepe kell, hogy legyen.

A cár nemcsak segítséget nyújtott Rákóczinak pénzben és fegyverben, de képzett orosz tüzértisztet küldött a magyar felkelők tábo-

rába és abban az irányban is érezte befolyását, hogy Rákóczi a lengyel trónra kerüljön. A fejedelem követsége, melyet Bercsényi Miklós 1704-ben vezetett Varsóban, találkozott Nagy Péter cárral, aki nagy érdeklődéssel fogadta a magyar-orosz katonai szövetség tervezetét. Bercsényi azt az utasítást kapta Rákóczitól, hogy hasson oda, hogy a cár a fejedelemmel szövetséget kössön és francia közbenjárás mellett a svédekkel béküljön ki. Rákóczi magára vállalta, hogy a francia közbenjárást megszerzi. Ha Oroszország így szabad kezet nyert, a cár közvetíthet a francia és a bécsi udvar között. (Ez a spanyol örökösödési háború idején volt.) A békekötésben a hatalmak biztosítanák Magyarország függetlenségét. A megbékélt Európa azután orosz segítséggel a törökök kiűzésének szentelhetné magát.

Ez az elgondolás elnyerte a cár tetszését és az aláírta a szövetségi szerződést. A szerződés szerint Rákóczi kijelenti, hogy elfogadja a lengyel koronát, ha őt a lengyelek királynak megválasztják, a cár viszont őt minden erejével meg fogja védeni a támadások ellen. Rákóczi kötelezi magát arra is, hogy a francia és a bajor udvarokban a szükséges lépéseket megteszi. A cár viszont kötelezte magát, hogy Erdély és Magyarország szabadságát minden eszközzel megvédi.

Az egész elgondolás azon bukott meg, hogy XIV. Lajos bizalmatlanul szemlélte Rákóczi külpolitikáját. Versailles beugrató politikát folytatott és arra törekedett csupán!, hogy Rákócziék ne egyezhessenek ki a bécsi udvarral, formális szövetséget kötni velük nem akart. A franciák voltak az okai annak is, hogy a svédek nem fogadták el az orosz békeajánlatokat. Az orosz-magyar együttműködésit tehát nem lehetett európai horizontú politikai rendszerré tágítani. A cár és Rákóczi szoros kapcsolata azonban továbbra is fennmaradt, állandó követeket tartottak egymás udvarában és állandóan tanácskoztak a teendőket illetően.

Erre az időre esik, hogy Mazeppa, az ukrainai kozákok hetmanja levélileg Rákóczihoz fordul, amelyben barátságát ajánlja fel. Mazeppa, aki Poltava előtt a cártól elfordult és a svédekhez közeledett, Rákóczi közbenjárásával remélte, hogy ismét kibékülhet a győzelmes Nagy Péterrel. Mazeppa e nehéz helyzetben Rákóczinak ajánlja fel kozákjainak fegyverét. Rákóczi írt is követének a kozákok érdekében és azt a formulát ajánlja a Moszkvában folytatandó tárgyalásoknál, hogy ő elfogadhatná a kozákok protektorságát anélkül, hogy a cárt sértené, hiszen ő is felajánlotta a cárnak a magyarországi szerbek védnökének szerepét.

A kuruc hadak 1710 után egyre nehezebb helyzetbe kerülnek. Rákóczi 10.000 embert kér Pétertől, majd' azt írja, hogy megelégedne háromszázezer imperiális kölcsönrel, amelyet ő borban fog visszafizetni. Rákóczi javai elzálogosításába is belement volna.

Segítséget vár Rákóczi utolsó pillanatig Franciaországtól is. Vetési, a fejedelem követe megpróbálja meggyőzni XIV. Lajost arról, hogy a cárral való szövetség milyen előnyös lenne és hogy ezért Franciaországnak közvetítenie kell Svédország és Oroszország között., Rákóczi tehát utolsó pillanatig igyekezett összehozni a német császár ellen azt az orosz-francia szövetséget, amelynek a tizenkilencedik és huszadik században azután olyan döntő jelentősége letet.

1711-ben végre megkezdődtek a francia-orosz tárgyalások és ezzel kapcsolataiban Nagy Péter Javarovban összejön Rákóczival.

Péter nagy tisztelettel fogadta a fejedelmet és Rákóczi már az első találkozáson meg tudta győzni a cárt? arról, hogy ő nem részese a két-színű francia politikának. Rákóczi az orosz-török béke lehetőségeiről tárgyalt a cárral, mert magyar érdekek tartotta, ha Oroszország szabad mozgását ez a háború nem zavarja.

Ettől a találkozástól kezdve Rákóczi és Nagy Péter gyakran vannak együtt, Magyarországon már megkötötték a szatmári békét és Rákóczi a cártól várja a magyarországi felkelés előkészítésének támogatását. Rákócziinak ezek a tervei csakhamar füstbe mentek, de! azért eredeti elgondolásait nem adta fel. Páfisban 1717-ben találkozik utoljára a fejedelem orosz barátjával és még akkor is az orosz segítséget szeiretné megszerezni. Péter jóindulattal igyekszik Rákóczit lebeszélni arról a veszedelmes tervéről,, hogy Törökországba költözzék, de a fejedelem tervét megváltoztatni nem tudta. Törökországból is érintkezést vesz fel a száműzött Rákóczi Nagy Péterrel és követei gyakran járnak Moszkvában, hogy Erdély visszafoglalásáról tárgyaljanak. Nagy Péter halála (1725) azonban végleg meggyőzte a fejedelmet? arról, hogy visszatérésére már aligha van reménye. De három évvel azelőtt még Dubois bíbornokhoz küldött memorandumában még mindig arról igyekszik meggyőzni a franciákat, hogy az orosz szövetségre szükségük van. Végeredményben a francia politikán múltott¹, hogy az orosz-magyar szerződésben foglalt elgondolás nem valósult meg.

A Bourbon király számára Rákóczi szabadságharca hasznos diversio volt, mert a császárnak húszezer emberét kötötte le és pénzügyi erejét fogyasztotta, de Rákóczi győzelme és Magyarország függetlensége és az egész kelet európai koncepció nem érdekelte a Bourbon uralkodót.

A történelem azonban megmutatta, hogy Rákóczi jobban látta Franciaország igazi érdekeit, mint XIV. Lajos és főúri tanácsadói.

A kuruc felkelés bukásával és Rákóczi halálával az önálló magyar külpolitika hosszú időre megszűnik valóság lenni. Magyarország több mint száz évre a Habsburg monarchia külpolitikájának vak és tehetetlen eszköze. Az önálló magyar külpolitika újjászületéséi a népi megújulás, a demokratikus röformok és forradalmak kora, a 19. század hozza meg csupán és ezzel az orosz-magyar politikai kapcsolatok terén is új fejezet nyílik: a demokratikus és népi erők érintkezésének, majd összefogásának kora, amely napjainkig terjed.

Igyekeztünk felvázolni a magyar és orosz külpolitika érintkezési pontjait¹ a legújabb kort megelőző évszázadokban. A hivatalos magyar történetírás mulasztása, hogy nem került még ez a kérdés alapos feldolgozásra, hogy az orosz-magyar együttműködésnek a múltja nem lett még kielégítően feltárva. De hála néhány független szellemű magyar történésznek és a legutóbbi évek demokratikus szellemű gondolkodóinak, a magyar-orosz kapcsolatok múltjáról annyit mégis csak tudunk, hogy a magyar-orosz politikai együttműködés mögött reális történelmi indítókok húzódnak meg, amelyek újra meg újra létrehozzák ezt az együttműködést, valahányszor Magyarország élén olyan nagykoncepciójú államférfiak állnak, akik felismerik a nemeit veszélyt és a magyar függetlenség érdekében a szomszédnépekkel és Oroszországgal igyekeznek konstruktíve összefogni, többnyire egy nyugateurópai szövetséggel egészítve ki a keleteurópai koncepciót.

Erős János

2.

A 48-as magyar szabadságharc rendkívüli szimpátiákat váltott ki a magyar nép iránt az orosz demokratikus forradalmárok köreiből. Oroszországban akkor a demokratikus mozgalom már több évtizedes múltra tekintett vissza. A 40-es években lépnek fel a demokratikus mozgalom kiváló szellemi vezérei: Herzen, Bjelinski, Cseimisevszki, Petrasevszki és baráti köre a 40-es évek végén a Fourier utópikus szocializmusától már eljutnak a parasztforradalom szükségszerűségének felismeréséhez. A haladó orosz intelligencián belül a vezetés, mely azelőtt kizárólag nemesek kezében volt, átmegy egy új polgári és kispolgári származású nemzedékre.

A 48-as forradalmak óriási hatással voltak az orosz demokráciára. S a 48-as európai események között nem utolsó sorban a magyar sza-

badságharc keltett visszhangot Oroszországban. Amikor az orosz cár Paskievics seregét Magyarország ellen küldte, Oroszország nemesi és polgári haladó szellemű köreiből a felháborodás nem ismert határt. Az orosz demokrácia agitációjának tudható be, hogy az orosz hadsereg tisztikarának nem csekély része rokonszenvezett a magyarok ügyévei. (Érdekes adatokat közöl erről az intervenció egyik résztvevője, Lichutin, 1875-ben Moszkvában megjelent hadinaplójában.)

A fiatal Csernisevszki naplójában klasszikus kifejezést adott az orosz demokrácia álláspontjának: „A magyarok barátja vagyok. Az oroszok vereségét kívánom Magyarországon és készen vagyok arra, hogy ezért feláldozzam magam.“

A magyar forradalom bukása után ugyancsak Csernisevszki az, aki az Oroszországban maradt forradalmárok között a legbehatóbban foglalkozik a magyar nép függetlenségi harcával, míg az emigránsok között Herzen tart fenn személyi és politikai kapcsolatokat Kossuth Lajossal és más emigránsokkal.

Csernisevszki, az orosz forradalmi demokráciának legkimagaslóbb vezére folyóiratában, a „Jelenkor“ (Szovremennik) 1860. és 1861. évfolyamában 6 nagyobb cikket és egy sereg szemlét írt a magyar viszonyokról. (1862-ben bebörtönözték. A cárizmus, miután meggyilkolni nem merte, hosszú évtizedes börtön és szibériai száműzetés eszközeivel némította el nagy ellenfelét.) Csernisevszki zseniális politikai elemzéseket ad a magyar helyzetről. Itt az elvi szempontokat emelem ki, melyek cikkéinek még ma is aktuális jelentőséget kölcsönöznek.

Csernisevszki a szláv népek függetlenségének nagy barátja, de ugyanakkor — sőt éppen ezért — a pánszlávizmus ellensége, amely a szláv népeket a cárizmus politikai eszközeivé akarja tenni.

Óva inti a szláv népeket attól, hogy egymással ellenséges viszonyban álljanak (lengyelek és ukránok) és rámutat arra, hogy a bécsi udvar az, amelyik ezt az ellenségeskedést szítja.

A szláv népekhez, elsősorban a horvátokhoz és szerbekhez fordul azzal az intelligenciával, hogy ne támadják újra hátba a magyar nép függetlenségi mozgalmát, mint 1849-ben. Ugyanakkor azt is reméli, hogy a magyarok tanultak 49-ből és békés megegyezést fognak keresni a délszlávokkal és általában a szláv népekkel.

Csernisevszki ismerte és helyeselte Kossuth Lajos dunai konföderáció-tervét, de hangsúlyozta, hogy egy ilyen szövetség csak a népek szabad elhatározásán alapulhat.

Ami a magyar belpolitikát illeti, Csernisevszki kíméletlenül támadta a magyar aulikusokat (Széchenyi, Vay, Apponyi), szkeptikus volt Deákkal és Eötvössel szemben, akiknek óvatos liberalizmusát kévéséké, nagy reményeket fűzött Telekihez, — de az egész magyar nemzeti mozgalomban hiányolta azt, hogy nem látni a parasztság képviselőit. Nem bízott a nemzeti függetlenségi harc sikerében, ha „eltűnik a rendi érdekkülönbségek tudafa“. A nemzeti egység szerinte sohasem lehet „mágnások és parasztek egysége“.

Ha ma a történelem tanulságait levonva, az 1867-es kiegyezést értékeljük, azf kell mondanunk, hogy Csernisevszki aggályai teljes mértékben beigazolódtak.

A magyar nép nem szerezhetett tudomást arról, hogy a 19. század nagy orosz demokratái milyen rokonszenvvel kísérték 48-as szabadságharcunkat és későbbi függetlenségi mozgalmunkat. Nem tudott arról sem, hogy a demokratikus forradalmárok utódai, a győzelmes szocialista forradalom vezérei, Lenin és Sztálin műveikben ismételten megbélyegzik a cári intervenciót a magyar szabadságharc ellen és hangsúlyozzák e harc nemzetközi jelentőségét.

Ma a magyar és az orosz nép kapcsolatainak új történeti szakasza előtt állunk. Ezt az új periódust a történelemből ismert magyar-orosz kapcsolatok epizodikus, fei-felújuló és újra megszakadó jellegével szemben kétségtelenül a kontinuitás, a folyamatosság fogja jellemezni. A Szovjetunió és Magyarország szomszéd államok lettek s a jó szomszédság a lenini-sztálini nemzetiségi politika és külpolitika számára nemcsak földrajzi, hanem politikai, gazdasági és kulturális tartalmakat átölelő fogalom.

Majdnem száz évvel 48 után újra alkalmunk van arra, hogy megszerezzük az orosz népnek és vezéreinek bizalmát és barátságát. S a legjobb út erre: végrehajtani és továbbvinni azt, amit 1848-ban a nép akart, de megvalósítani külső és belső ellenségeinek ármánya folytán nem tudott.

Fogarasi Béla